

Janette Leino

Dokumentin tekeminen vieraassa kulttuurissa

Metropolia Ammattikorkeakoulu

Medianomi (AMK)

Tv- ja radiotuotanto

Opinnäytetyö

Kevät 2017

Tekijä(t) Otsikko	Janette Leino Dokumentin tekeminen vieraassa kulttuurissa
Sivumäärä Aika	31 sivua + 1 liite Kevät 2017
Tutkinto	Medianomi (AMK)
Koulutusohjelma	Elokuva ja televisio
Suuntautumisvaihtoehto	Tv- ja radiotuotanto
Ohjaaja(t)	Aura Neuvonen
<p>Tästä opinnäytetyöstä käy ilmi, millaista on tehdä dokumentaarista työtä vieraassa kulttuurissa, millaisia haasteita dokumentin tekemiseen ulkomailla liittyy ja miten niihin voi valmistautua etukäteen. Haasteita voivat olla esimerkiksi erilaiset toimintatavat vieraassa kulttuurissa, kieli, byrokratia tai maan mahdollisesti epävakaa turvallisuustilanne. Etukäteen voi valmistautua ottamalla selvää jo kotimaasta käsin muun muassa edellä mainituista asioista.</p> <p>Teoriaosuudessa avataan dokumenttia käsitteenä sekä esitellään dokumentin tekemisen kannalta merkittävät työvaiheet. Dokumentin tekeminen alkaa aina hyvästä aiheesta, jonka pohjalta laaditaan käsikirjoitus. Hyvin laadittu käsikirjoitus on suuri apu itse tuotantovaiheessa. Viimeisenä työvaiheena on jälkituotanto, joka päättyy dokumentin valmistumiseen. Teoriaosuudessa esitellään myös lyhyesti, mikä on radiodokumentti ja mitkä ovat sen ominaispiirteet.</p> <p>Tutkimusta varten on haastateltu kolmea elokuva-alan asiantuntijaa, joilla kaikilla on kokemusta dokumentaarisen työn tekemisestä ulkomailla vieraassa kulttuurissa. Haastattelut toteutettiin teemahaastatteluina, jossa keskustelua käydään vapaasti haastattelijan tarkoin laatimien kysymysten pohjalta. Lisäksi tutkimuskysymykseen on haettu vastauksia tekijän oman käynnissä olevan radiodokumenttiprojektin kautta, jota varten materiaalia on kerätty Sambiasta, Afrikasta. Tekijän omat kokemukset dokumentaarisen työn haasteista vieraassa kulttuurissa ovat suuressa osassa osana tutkimusaineistoa.</p> <p>Tutkimuksesta käy ilmi, että dokumentaarinen työ on yllätyksellisempää vieraassa kulttuurissa kuin kotimaassa. Vaikka dokumentin työvaiheet ovat samat paikasta riippumatta, äkillisiin muutoksiin on syytä varautua erityisesti ulkomailla. Dokumentin tekemiseen ulkomailla on tärkeää valmistautua huolella etukäteen ottamalla selvää perusasioista. Mutta on hyvä myös tiedostaa, että samaan aikaan kaikkiin yllätyksiin ei voi olla varautunut. Dokumentin tekeminen on itsessään oppimisprosessi, jonka aikana opitaan työstä ja ympäristöstä joskus myös kantapään kautta. Tekijän on siis syytä olla itselleen armollinen. Vaikuttaa myös siltä, että kokemuksen karttumisen myötä tekeminen helpottuu, kun rohkeutta tulee lisää ja pelisilmä kehittyä muuttuvien tilanteiden varalta.</p>	
Avainsanat	Dokumentti, radiodokumentti, aihe, ulkomaat

Author(s) Title	Janette Leino Documentary making in foreign culture
Number of Pages Date	31 pages + 1 appendix Spring 2017
Degree	Bachelor of Arts
Degree Programme	Film and Television
Specialisation option	Television and Radio Production
Instructor(s)	Aura Neuvonen, Senior Lecturer
<p>This Bachelor's thesis examines what is it like to work on documentaries in different cultural circumstances, what kind of challenges might occur and how to be prepared beforehand. Challenges can be for instance different manners of foreign culture, language barrier, bureaucracy or contingently unstable security situation. It is advisable to find about the aspects mentioned above beforehand from the home country.</p> <p>This thesis explains the most relevant concepts like the definition of a documentary and the most significant stages of making documentaries. Documentary making always starts from a good subject from where the next step is to form a script. A carefully made script is a big help when it comes to the production itself. The last stage is post-production that ends to a ready documentary.</p> <p>Three specialists from the field of the documentary films have been interviewed for this study and they are all well experienced at making documentaries abroad. The interviews were conducted as semi-structured interviews where the conversation is based on interviewer's carefully planned questions. Also, the author's ongoing radio documentary, which production was carried out in Zambia in Africa, has been used as a material for the study. The author's own experiences about the challenges of a foreign culture play a big role as a part of the study material.</p> <p>The thesis shows that documentary making abroad is more unpredictable and it is advisable to be prepared for sudden changes. It is desirable to find out about the country's conditions, culture and other aspects in advance. However, it is important to acknowledge that at the same time it is not possible to be prepared to all kinds of surprises. Documentary making is a learning process during what the author learns all the time about how the new environment works and also about the documentary making itself. And some of the things are learnt the hard way. It is essential for a documentary maker to be compassionate towards himself. The results also indicate that over the course of experience documentary making becomes easier when more courage is gained and the eye towards the changing situations evolves.</p>	
Keywords	Documentary, radio documentary, idea, abroad

Sisällys

1	Johdanto	1
2	Dokumentin määritelmä	3
2.1	Mikä on dokumentti?	3
2.2	Riodokumentin määritelmä	3
3	Dokumentin työvaiheet	4
3.1	Aiheen kautta alkuun	5
3.2	Käsikirjoittamisen pariin	6
3.3	Valmistautuminen ja materiaalin hankinta	7
3.4	Jälkityöt ja editointi	9
4	Dokumentaarinen työ ulkomailla ammattilaisten näkökulmasta	10
4.1	Aiheen ja käsikirjoituksen kautta lähemmäksi maalia	11
4.2	Valmistautuminen dokumentin tekoon uusissa olosuhteissa	14
4.3	Haasteet	16
5	Omat kokemukset	18
5.1	Aiheen muodostuminen	19
5.2	Käsikirjoitus ja valmistautuminen	20
5.3	Matkan haasteet ja työn toteutus	22
5.4	Jälkityöt	26
5.5	Missä onnistuin ja mitä tekisin toisin?	28
6	Loppupäätelmä	29
	Lähteet	32
	Liitteet	
	Liite 1. Haastattelukysymykset	

1 Johdanto

Opinnäytetyöni aiheena on, millaista on tehdä dokumentaarista työtä vieraassa kulttuurissa. Selvitän työssäni, miten dokumentin tekoon ulkomailla kannattaa valmistautua etukäteen ja millaisia yllätyksiä voi matkan varrella tulla.

Avaan opinnäytetyöni teoriaosuudessa aluksi, mikä on dokumentti ja esittelen, mitä työvaiheita dokumentin tekemiseen liittyy. Tämän osuuden jälkeen avaan tekemieni asiantuntijahaastatteluiden pohjalta tarkemmin, millaista dokumentin tekeminen on vieraassa kulttuurissa ja mitä haasteita siihen liittyy. Lisäksi reflektoin käynnissä olevan radiodokumenttiprojektini kautta, mitä dokumentin tekeminen ulkomailla on omien kokemusteni mukaan. Keskityn työssäni radiodokumentin tekemiseen, koska se tukee omia kiinnostuksen kohteitani alalla.

Keräsin aineistoa opinnäytetyöhöni haastattelemalla kolmea eri elokuva-alan ammattilaista, joista jokaisella on kokemusta siitä, millaista on tehdä dokumentaarista työtä ulkomailla vieraassa kulttuurissa. Vieraassa kulttuurissa työskenteleminen tuo mukanaan haasteita, joihin kotimaassa ei tarvitse samalla tavalla varautua.

Haastattelumetodina käytin teemahaastattelua. Teemahaastattelulla on aina etukäteen mietitty tarkoitus, ja sen kautta kerättävä aineisto perustuu aina haastateltavan omiin kokemuksiin. Keskustelu ei ole vapaata, mutta voi kuitenkin poukkoilla tutkijan tarkkaan mietittyjen kysymysten ympärillä. (Virsta, 2017.) Analysoin haastatteluaineiston teemoittelemalla sen vieraassa kulttuurissa tapahtuvan dokumentaarisen työn kannalta kiinnostaviin vaiheisiin. Teemoitin aineiston aiheen valintaan, käsikirjoittamiseen, vieraisiin olosuhteisiin valmistautumiseen ja haasteiden hallintaan.

Haastattelin ensimmäiseksi Kirsi Mattilaa, jonka suurimpiin töihin kuuluu Afganistaniin sijoittuva dokumenttielokuva *Marzia, ystäväni* (2015). Elokuva on tarina afganistanilaisesta nuoresta naisesta, joka haaveilee vapaudesta, rakkaudesta ja mielenkiintoisesta työstä. Toiseksi haastattelin Kristiina 'Tikke' Tuuraa, jolla on kokemusta monipuolisesti journalismista ja dokumenttielokuvien tekemisestä muun muassa Afrikassa. Viimeisenä haastattelin dokumentaristi Simo Sipolaa, joka on ohjannut *Murha Meksikossa* -dokumenttielokuvan (2016). Elokuva kertoo Meksikossa murhatun ihmisoikeusaktivisti Jyri Jaakkolan äidin oikeustaistelusta.

Osana opinnäytetyöni aineistoa on myös keväällä 2017 aloittamani radiodokumenttiprojekti, jossa seuraan ystäväni, Miranda Austinin, työharjoittelujaksoa Sambiasa paikallisessa sairaalassa. Miranda opiskelee Helsingissä sairaanhoitajien koulutusohjelmassa ja dokumentissa seuraan, miten hän selviää työnsä haasteista uudessa ympäristössä ulkomailla. Mirandaa haastatellessani käytin lähinnä strukturoimatonta haastattelumenetelmää. Menetelmä on joustava ja mahdollistaa ennakoimattoman ja syvällisen tiedon saamisen (Opintokeskus Sivis, 2017). Työstämäni radiodokumentti on sairaanhoitoalan opiskelijan ja nuoren dokumentaristin yhteinen matka, jossa käsitellään molempien ajatuksia ja tuntemuksia uudesta työympäristöstä, omasta alasta ja elämästä.

Opinnäytetyöni tarkoituksena on paitsi selvittää vieraan kulttuurin vaikutuksia dokumentaariseen työhön, myös koota hyödyllisiä neuvoja dokumentin tekoon ulkomailla. Valitsin aiheen opinnäytetyölleni sen perusteella, mikä tukee parhaiten omia kiinnostuksen kohteitani alalla ja haastaa lähtemään mukavuusalueen ulkopuolelle. Halusin kokea itse, millaista dokumentaarisen työn tekeminen vieraassa kulttuurissa on ja tuoda myös omien kokemusteni pohjalta vastauksia tutkimuskysymykseen. Radiodokumentit ovat myös olleet lähellä sydäntäni siitä lähtien, kun kuuntelin sellaisen ensimmäisen kerran. Pidän tavasta kertoa tarinoita äänen kautta ja koen sen myös hyvänä vastapainona nykypäivän tavalle jakaa informaatiota, jossa yleensä on mukana myös kuva.

2 Dokumentin määritelmä

Tässä jaksossa esittelen opinnäytetyöni kannalta merkittävää käsitteistöä. Olennaista on ymmärtää, mikä on dokumentti.

2.1 Mikä on dokumentti?

Dokumentilla on useita määritelmiä ja sen määritelmistä on toisinaan kiistelty, mutta yleensä dokumentissa lähdetään siitä, että se perustuu tositapahtumiin. Ainakaan ihmiset ja tapahtumat eivät ole keksittyjä. Joskus kuitenkin raja dokumentin ja fiktion välillä saattaa olla häilyvä. Siinäkin on varmasti eroja, mikä on dokumentintekijälle totta ja mikä on yleisölle totta, mutta Jouko Aaltonen kirjoittaa teoksessaan *Seikkailu todellisuuteen*, että yleisön olisi kuitenkin voitava luottaa siihen, että dokumentaristi esittää asiansa rehellisesti ja parhaan tietämyksensä mukaan. Hannu Karisto kirjoittaa teoksessaan *Todellisia tarinoita*, että dokumentin tekemisessä toimittajan valta ja vastuu korostuvat ehkä vielä enemmän kuin tavallisessa journalismissa (Karisto, 1997, 33.) Aaltonen määrittelee teoksessaan dokumenttia myös siten, että se suuntautuu todellisuuteen, mutta on samanaikaisesti luovaa ilmaisua. (Aaltonen 2011, 15-17)

2.2 Radiodokumentin määritelmä

Radiodokumentin määrittelemisen ei ole helppoa. Kuten Karisto tuo esille teoksessaan, radion puolella dokumentti-sanana merkitys on ollut alusta lähtien epäselvä: ”Se ymmärrettiin ja ymmärretään edelleenkin kahdella tavalla: autenttisenä tai objektiivisena ohjelmana ja toisaalta taiteellisena tai persoonallisena tulkintana todellisuudesta.” (Karisto 1997, 18.)

Englannin kielen sanaa *feature* käytetään usein myös radiodokumentin synonyymina. Kun listataan sanojen dokumentti ja *feature* sanakirjamerkityksiä, löytyy seuraavia määritelmiä: todistus, todiste, mielipide, taiteellisesti hiotun muodon valmistaminen ja jonkin puolella oleminen. *Feature programme* on määritelty sanakirjassa ohjelmaksi, joka rakentuu yhden keskus- tai perusteeman ympärille. Dokumenttiohjelman merkitys on hyvin samankaltainen: perusteemaan fokusoiva ohjelma. Erona on vain se, että edellinen pohjaa todistukseen olevasta tai tapahtuneesta, jälkimmäinen on tehty, luotu. (Karisto 1997, 19.)

Petra Syrjänen (2012, 3; Karisto 1997, 18-19) määritteli opinnäytetyössään radiodokumentin ja sen yhteydessä paljon puhutun radiofeaturen siten, että ne ovat radio-ohjelmatyyppejä, jotka pystyvät tuottamaan kuulijoilleen mielikuvia, tuntemuksia ja antamaan kuulijalleen mahdollisuuden muodostaa ohjelmasta oma tulkintansa. Karisto määrittelee radiodokumentin teoksessaan seuraavasti: radiodokumentti on tekijänsä persoonallinen ja perusteltu, radion keinoja hyväksi käytävä, materiaalina tästä todellisuudesta ja muotonsa kyseisestä aiheesta hakeva dramaturgisesti viimeistelty tulkinta jostain todellisuuden osasta. Radiodokumentissa äänet, äänimaailmat ja musiikki ovat olennainen osa ohjelman kerrontaa ja niillä on oma suhteensa puheeseen. (Karisto 1997, 20-21.)

Radion keinojen käyttämistä dokumentissa ovat myös konkreettisuus ja emotionaalisen yhteyden saavuttaminen kuuntelijaan (Karisto 1997, 21).

Aivan kuten Syrjänen summasi aikaisemmin, hyvä radiodokumentti herättää tunteita ja on parhaimmillaan voimakaskin kokemus kuuntelijalle. Radiodokumentti jättää tilaa kokijan omille mielikuville, jotka sekoittuvat ohjelman tarjoamien aineiden kanssa (Karisto 1997, 21). Kokemus tuntuu henkilökohtaiselta, koska se on osittain itse tuotettu. Siksi kuuleminen ja kuunteleminen vaikuttavat aistimuksina emotionaalisesti voimakkaammin, kuin vaikkapa sanomalehden luku tai television katselu.

Radiodokumentin määrittelemistä auttaa myös se, että sen erottaa asiaohjelmasta. Asiaohjelman tarkoitus on välittää tietoa kuuntelijalle niin, että tulkinnoille ja väärinkäsityksille ei jää tilaa. Kuuntelija joko vastaanottaa ohjelman sanelemat faktat tai sitten hän on eri mieltä. Asiaohjelmat ovat luonteeltaan asiallisia, etäisempiä ja kylmempiä kuin dokumentit. Niiden tarkoitus ei ole vedota kuuntelijan tunteisiin samalla tavalla kuin dokumenttien. (Karisto 1997, 22.)

3 Dokumentin työvaiheet

Dokumentin tekeminen on pitkä prosessi, johon liittyy monia eri työvaiheita ideasta jälkituotantoon. Tässä luvussa käsittelen dokumentin tekemisen kannalta merkittäviä työvaiheita.

3.1 Aiheen kautta alkuun

Kaikki alkaa dokumentin teossa hyvästä aiheesta. Mietitään mitä halutaan kertoa ja kenelle? Onko jossain tarina joka vaatii tulla kerrotuksi yleisölle? Aihe voi olla melkein mikä vain, mutta se on hyvä valikoida läheltä omaa sydäntä. Karisto muistuttaa, että vaikka radiossa ja televisiossa korostetaan kuuntelija- ja katsojamäärien tärkeyttä, dokumentti tehdään omiin tunteisiin ja mielikuviin luottaen. "Jos juoksee yleisön perässä, kadottaa itsensä." (Karisto 1997, 35.)

Rakkaan aiheen kanssa jaksaa myös työskennellä tiiviisti pidemmänkin aikaa, mutta itselleen vierasta aihetta kohtaan voi syntyä syvä suhde dokumentin myötä. Tärkeää kuitenkin on, että aihe on omasta mielestä tarpeeksi mielenkiintoinen ja dokumentoinnin arvoinen. Helpointa on lähteä liikkeelle aiheista, joista tekijällä on jo omasta takaa tietoa.

Mistä sitten tunnistaa hyvän aiheen? Hyvä merkki hyvästä aiheesta on varmasti se, jos tekijällä on suuri palo jonkin tietyn tarinan jakamiseen. Silloin on hyvät mahdollisuudet myös siihen, että tarina tulee hyvin kerrotuksi ja tekee vaikutuksen yleisöön. Aaltosen (2011, 63) mukaan hyvä aihe on sellainen, että siitä ei ole tehty aikaisemmin dokumenttielokuvaa tai ainakin tekijällä on aiheeseen erityinen näkökulma.

Aihe voi olla julkisuudessa jo oleva tärkeä yhteiskunnallinen tai humanitaarinen asia, johon löydät uuden näkökulman (Aaltonen 2011, 63).

Uuden ja kiinnostavan näkökulman kautta voi käsitellä aiheita, jotka ovat jo entuudestaan tuttuja tai sinä hetkenä paljon puhuttuja. Persoonalliset näkökulmat saattavat saada vanhat aiheet kukoistamaan ja saattaa vanhat tapahtumat uuteen valoon. Myös ajoitusta kannattaa miettiä ja hyviin aiheisiin kannattaa havahtua ajoissa. "Kun Suomen sisällissodasta tulee kuluneeksi sata vuotta vuonna 2018, se on varma keskustelunaihe", sanoo Aaltonen (2011, 63).

Hyviä aiheita dokumentille kannattaa lähteä miettimään myös sen kautta, millaisia havaintoja on tehnyt viimeaikoina omassa arjessa. Onko tavannut hiljattain mielenkiintoisia ihmisiä? Mikä asia herättää kysymyksiä tai onko jotain, mistä haluaisi tietää lisää? Hyvä aihe tulee vastaan, kun pitää aistit valppaina ja mielen avoinna.

3.2 Käsikirjoittamisen pariin

Käsikirjoituksen laatiminen on tärkeä osa dokumentaariseen työhön valmistautumista. Käsikirjoitus on tärkeä apuväline rakenteen hahmottamisessa ja kohtauksia muokatessa. Siitä käy ilmi dokumentin aihe, kerrontatapa, tapahtumat ja keskeiset henkilöt. Aaltonen (2011, 72) muistuttaa, että pelkkä aihe ei ole elokuva eikä edes käsikirjoitus.

Idea, ajatus tulevasta elokuvasta tulee kirjoittaa paperille, jotta sitä voi kehittää eteenpäin, jotta siitä voi keskustella ja jotta elokuvaa voi alkaa käsikirjoittaa, ohjata ja tuottaa. Tarvitaan visio siitä, mitä elokuvassa kerrotaan, miltä se näyttää ja kenelle se on tarkoitettu. Tavallisesti tällainen esitys on synopsis. (Aaltonen 2011, 72.)

Synopsis on tiivistetty versio dokumentin sisällöstä, josta käy ilmi lyhyesti ja konkreettisesti, mitä tarinassa tapahtuu (Aaltonen 2011, 73-77). Kun on selvää mitä halutaan sanoa, kenelle ja miten, siirrytään tekemään ennakkotutkimusta aiheesta. Tämä on vaihe, jossa perehdytään aiheeseen huolellisesti ja kerätään materiaalia käsikirjoittamisen tueksi. Ennakkotutkimuksen tarkoituksena on kartuttaa tekijän ymmärrystä ja sukeltaa syvemmälle dokumentin maailmaan. Apuna tässä vaiheessa voi käyttää nettiä, muita dokumentteja, kirjallisuutta, haastatteluja tai melkein mitä vain, mikä auttaa taustatiedon kerryttämisessä. Erityisesti seurantatyypisessä dokumentoinnissa on tärkeää tutustua oikeisiin ihmisiin. Haastattelut ovat hyvä keino paitsi hankkia tietoa myös kartoittaa sopivia henkilöitä dokumenttiin. (Aaltonen 2011, 80-89.)

Päähenkilön tärkeyttä ei voi dokumentissa painottaa liikaa, ja sen takia se kannattaa valita huolella ajan kanssa. Henkilön tulee olla uskottava, kiinnostava ja samaistuttava. Aaltonen (2011, 97) kuvailee teoksessaan, että hyvällä henkilöllä on myös elämässään tavoitteita ja päämääriä, joiden edistämiseksi hän toimii.

Dokumentin tarkka käsikirjoittaminen on mahdoton tehtävä. Tekijä ei pysty ennustamaan etukäteen, mitä minäkin hetkenä tapahtuu. Käsikirjoituksen tarkoitus on ennemminkin toimia ohjeena tekijälle. Se on toimintasuunnitelma, tai kuten Aaltonen (2011, 102) sanoo, hypoteesi, joka testataan tekovaiheessa.

Käsikirjoitus kirjoitetaan, jotta tekijä voi hahmottaa elokuvan, kehittää sitä sekä sisällöllisesti että muodon ja ilmaisun puolesta. Helpoimmin se käy, kun laittaa

ajatukset paperille. Käsikirjoitus on myös työkalu elokuvasta keskusteluun. (Aaltonen 2011, 103.)

Dokumenttia käsikirjoittaessa ei kannata liikaa miettiä, mikä on mahdollista ja mikä ei. Käsikirjoituksessa saa vapaasti irrotella ja kaikki ajatukset kannattaa laittaa ylös. Siihen voi joka tapauksessa varautua, että käsikirjoituksesta tullaan poikkeamaan monessa kohtaa.

3.3 Valmistautuminen ja materiaalin hankinta

Kun aihe on muotoutunut käsikirjoitukseksi, ruvetaan valmistautumaan itse materiaalin hankintaa varten. Tässä vaiheessa on jo hyvä olla selvillä mahdollinen rahoituksen tarve. Dokumentin voi käytännössä myös toteuttaa ilman rahaa. Budjetin selvittämisen lisäksi, sopiva kalusto on kartoitettu ja toimivuus testattu.

Ennakkotutkimusvaiheessa ja käsikirjoitusta laatiessa on tullut myös selväksi lokaatiot, joissa dokumenttia tullaan toteuttamaan. Jos dokumentti tullaan toteuttamaan ulkomailla vieraassa kulttuurissa, on tärkeää ottaa selvää etukäteen maan tavoista ja selvittää, miten esimerkiksi kuvaamiseen suhtaudutaan.

Kun valmistelut on tehty, päästään vihdoinkin keräämään materiaalia. Kuten Aaltonen toteaa, tässä kohdassa on aika muuttaa havainnot konkreettisiksi, joko kuviksi tai ääniksi tai molemmiksi. Riippuu, millä välineillä dokumenttia on tekemässä. Tässä kohtaa on aika tuoda tosielämän tarina julki. (Aaltonen 2011, 228.)

Dokumentin materiaalia kerätessä ei kannata liikaa miettiä käsikirjoitusta. Itse asiassa siitä on hyvä irrottaa katse välillä ja kiinnittää huomiota siihen, mitä ympärillä tapahtuu. Kuvaus- tai äänitystilanteessa voi antaa asioiden mennä omalla painollaan. Käsikirjoitus ohjaa toimintaa alitajuntaisesti joka tapauksessa. Kannattaa pysyä avoimena todellisuudelle ja hyväksyä, että todellisuuden tapahtumia on mahdoton ennustaa. Suunnitelmia tulee olla valmis muuttamaan ja muutoksia tulee. Erityisesti seurantadokumentin kohdalla tämä on hyvä muistaa. (Aaltonen 2011, 228.) Ihmisillä on kuitenkin eri tapoja hyödyntää käsikirjoitusta dokumentaarisen työn tukena. Osa ei vilkaise siihen kentällä ollenkaan.

Olennaista dokumenttimateriaalin keräämisessä on valikointi. Kaikkea ei kannata lähteä ahmimaan saman tien. Ympäristöstä tulee pystyä poimimaan parhaat ja dokumentin kannalta merkittävät palat. Saadakseen viestinsä perille dokumentintekijä valitsee, pelkistää, yhdistää, erottaa ja rinnastaa, kuten Aaltonen (2011, 229) asian teoksessaan pukee. Toimintaympäristöön kannattaa tutustua kunnolla ja omalle havainnoimiselle on syytä ottaa aikaa. Kuuntelemalla ja katselemalla tarkoin voi saada hyviä ideoita kuvaamiseen ja äänittämiseen.

Dokumentin teko on usein pitkä prosessi ja sen myötä voi syntyä ystävyysuhteita ohjaajan ja päähenkilöiden välille. Se ei ole vaarallista, jos se tapahtuu luonnollisesti, mutta joskus tilanteesta riippuen on hyvä pitää välit ammattimaisina ja pitää sopiva etäisyys. Parhaimmillaan dokumentointi on molemmille osapuolille yhdistävä ja ikimuistoinen matka. Etenkin seurantadokumentti voi olla hyvinkin pitkä matka ja silloin on tärkeää pystyä luottamaan siihen, että päähenkilö on sitoutunut olemaan mukana alusta loppuun. (Aaltonen 2011, 231.)

Haastatteluihin dokumentin henkilöiden kanssa on syytä valmistautua kunnolla siten, että sopivat haastattelupaikat on mietitty etukäteen ja haastattelukysymykset on huolella valmisteltu. Haastattelupaikka on hyvä miettiä siten, että siellä ei ole ei-toivottuja häiriötekijöitä, ja jos mahdollista, paikka kannattaa mennä tarkastamaan etukäteen. On hyvä myös miettiä, onko paikka tunnelmaltaan sopiva haastattelun tekemiseen ja halutaanko, että se tukee haastattelun teemaa. Itse haastatteluun valmistaudutaan siten, että aiheista otetaan tarpeeksi selvää ennen haastattelua. Myös haastateltavasta kannattaa kerätä taustatietoa etukäteen. Kehno valmistautuminen näkyy heti ja yhteys haastateltavaan jää heikoksi. Haastattelun kysymykset ja runko on syytä miettiä etukäteen. Myös kysymysjärjestys kannattaa miettiä siten, että se on looginen. Perussääntönä kysymysten laatimiseen on, ettei kannata tehdä kysymyksiä, joihin voi vastata kyllä tai ei. (Aaltonen 2011, 312-313.) Tällaisista suljetuista kysymyksistä ei ole paljoa hyötyä. Avoimet kysymykset saavat haastateltava kertomaan enemmän aiheesta. Sen sijaan, että kysyisi "muistatko mitään lapsuudestasi?" kannattaa kysymys muotoilla avoimeksi tyyliin "mitä muistat lapsuudestasi?".

3.4 Jälkityöt ja editointi

Leikkauspöydällä palaset laitetaan kokoon ja dokumentti herätetään henkiin. Tässä kohtaa käsikirjoitus menee monesti uusiksi eikä vanhaa käsikirjoitusta kannata tuijottaa liikaa, jos se ei toimi enää halutulla tavalla. Aaltonen (2011, 331) kirjoittaa, että usein alkuperäinen aihe löydetään editointivaiheessa uudestaan, mutta joskus se joudutaan hylkäämään.

Leikkaamisessa on hyvä miettiä tarkoin, mitä halutaan tuoda esille. On hyvä pohtia vielä kertaalleen nousevia teemoja ja kirkastaa mielessään se, mitä halutaan yleisölle kertoa. Usein joutuu myös hyvästelemään itselleen rakasta materiaalia, mutta tässä täytyy pysyä tiukkana, nimittäin kaikkea ei voi saada mitenkään mukaan dokumenttiin. Kuuluu käsikirjoitusneuvo "kill your darlings" pätee tähän. Leikkausvaiheeseen liittyy myös eettisiä ongelmia. Aaltonen muistuttaa kirjassaan perussäännöstä, joka on, että päähenkilöä ei saa vahingoittaa. Tästä voimme olla kaikki samaa mieltä, mutta saako päähenkilöstä antaa kuvaa, joka ei vastaa henkilön omaa käsitystä itsestään onkin hyvä kysymys. Aaltosen mielestä dokumentin uskottavuuden nimissä yleisölle on kerrottava tietyt asiat päähenkilön elämästä ja lopulta on kuitenkin kyse vain tekijän tulkinnasta. (Aaltonen 2011, 332.)

Materiaali katsotaan tai kuunnellaan rauhassa läpi. Aaltonen painottaa, että ensivaikutelma on tärkeä ja kannattaa muistaa, jotka kohtaukset herättävät tunteita. Ne ovat luultavasti myös niitä kohtia, mitkä herättävät yleisössä tunteita. (Aaltonen 2011, 336.) Kannattaa merkitä hyvät ja onnistuneet kohdat muistiin sekä nimetä kuva- ja äänitiedostot, jotta ne löytää materiaalin seasta helposti. Lisäksi on hyvä merkitä laadulliset seikat ja nimetä samantien myös materiaali, joka ei ole käyttökelpoista.

Haastattelut ja keskustelut kannattaa kirjoittaa auki, vaikka se on hidasta puuhaa. Leikkausvaiheessa siitä on suunnattomasti apua, kun voi paperilta helposti tarkistaa puheen sisällön ja asiayhteyden. Purku tulisi tehdä Aaltosen mukaan tarkasti, sanasta sanaan kaikkine takelteluineen ja kielioppivirheineen, ja paperille tulisi kirjoittaa myös juokseva aikakoodi, jotta materiaali löytyy helposti. (Aaltonen 2011, 338.)

Materiaalin läpikäymisen jälkeen palataan miettimään uudestaan dokumentin rakennetta ja katsotaan, onko käsikirjoitusvaiheessa laadittu rakenne enää toimiva.

Kuten Aaltonen (2011, 341) sanoo, käsikirjoitus oli eräänlainen työhypoteesi siitä, millainen dokumentista voisi tulla.

Huono leikkaaja pakottaa materiaalin väkisin ennakkosuunnitelmien ja käsikirjoituksen muotoon, hyvä leikkaaja löytää organisesti materiaalista ja materiaalin kautta (Aaltonen 2011, 340).

Aaltosen (2011, 343) mukaan hyvä leikkaaminen on loogista, ja siinä jokainen leikkaus kuljettaa tarinaa tai argumentaatiota eteenpäin. Sen ansiosta yleisö ymmärtää, mistä dokumentissa on kyse. Ensiksi kannattaa kuitenkin suorittaa raakaleikkaus, jossa materiaali leikataan väljästi siten, että perusrakenne hahmottuu. Raakaleikkauksessa karsiutuu myös suuri osa dokumentin kannalta kelpaamatonta materiaalia pois niin, että jäljelle kaikki se mistä muokataan ja hiotaan lopullinen tuote. (Aaltonen 2011, 346.)

Aaltonen (2011, 346-347) on havainnut hyväksi tavaksi sen, että ensimmäinen raakaleikkaus kannattaa painaa dokumentin läpi. Ei kannata jäädä aloittelevan leikkaajan tavoin hiomaan alun yksittäisiä kohtauksia tai aika voi loppua kesken. Yleensä ensimmäinen raakaleikkaus on paljon pidempi kuin lopullinen versio ja se kannattaa katsoa läpi ajatuksella siten, että sieltä osaa karsia tarpeettomat kohdat pois. (Aaltonen 2011, 346.)

Se, miten dokumentti alkaa ja miten se loppuu, ovat tärkeitä osuuksia mieltä tarkasti. Aaltosen (2011, 355) mukaan alku on tärkeä siksi, koska se vie katsojan dokumentin sisälle ja loppu sen takia, koska se kiteyttää sisällön.

Usein elokuvan alun pystyy kunnolla leikkaamaan vasta, kun loppu on kunnossa. Kun tietää elokuvan lopun, on helpompi rakentaa alku niin, että se antaa oikean suunnan katsojalle kohti lopetusta. (Aaltonen 2011, 358.)

4 Dokumentaarinen työ ulkomailla ammattilaisten näkökulmasta

Tässä osuudessa tuon esille alan ammattilaisten ajatuksia ulkomailla tehtävän dokumentaarisen työn vaiheista ja haasteista. Haastattelin opinnäytetyötäni varten kolme henkilöä, Kirsi Mattilaa, Kristiina 'Tikke' Tuuraa ja Simo Sipolaa, joilla kaikilla on kokemusta dokumentin tekemisestä ulkomailla vieraassa kulttuurissa. Valitsin kyseiset haastateltavat juuri heidän työkokemuksensa perusteella, sillä halusin haastella

henkilöitä, joilla on kokemusta sellaisesta työskentely-ympäristöstä, joka eroaa kulttuurinsa puolesta merkittävästi Suomen kulttuurista.

4.1 Aiheen ja käsikirjoituksen kautta lähemmäksi maalia

Kuten teoriaosuudessa mainittiin luvussa 3.1, dokumentin tekeminen alkaa hyvästä aiheesta. Dokumentaristi Simo Sipola (haastattelu, 2016) lähtee yleensä etsimään tarinaa ja kartoittaa, onko sellainen jo valmiiksi jossain vai pitääkö sitä lähteä rakentamaan itse. Murha Meksikossa -dokumenttiin aihe kehittyi vähitellen. Sipola muisti lehteä lukiessaan tapauksen, jossa suomalainen ihmisoikeusaktivisti Jyri Jaakkola oli murhattu Meksikossa. Lehdessä kirjoitettiin Jyrin vanhempien taistelusta, kuinka he yrittävät saada poikansa murhaajia kiinni teostaan. Juttu jäi Sipolan mieleen, ja tuottajan kanssa keskusteltuaan he olivat yhtä mieltä siitä, että tässä on ainekset dokumentille: valmis tarina, joka on jo itsessään dramaattinen ja josta oli oletettavissa, että vaikka on tapahtunut paljon, niin paljon tulee vielä tapahtumaan.

Kirsi Mattila (haastattelu, 2016) puolestaan päätyi aiheensa pariin ollessaan kouluttamassa Afganistanissa paikallisia naistoimittajia. Siellä hänelle tuli tunne siitä, että hän haluaa tehdä dokumentin paikallisista rohkeista naisista, jotka haluavat muuttaa yhteiskuntaa ja omaa elämäänsä. Sopivan päähenkilön löytyminen ei sujunut mutkitta kulttuurissa, jossa naisia on vaikea saada kameran eteen, mutta Mattilan onneksi hänen koulutusryhmässään oli kuitenkin paljon valmiutta lähteä mukaan dokumenttiin. Lopullista päähenkilöä ei tarvinnut suostutella dokumenttiin eikä Mattila sanojensa mukaan ympärillä puhumiseen oli lähtenytäkään. ”Osallistumisen täytyy perustua vapaaehtoisuuteen.” (Mattila, haastattelu 2016.)

Sipolan tapauksessa Murha Meksikossa -dokumentin kannalta otollista oli se, että murhatun pojan vanhemmilla oli tietynlainen tarve julkisuudelle. Sipola kuitenkin muistuttaa, että luottamuksen saavuttaminen on se juttu ja sen muodostumiselle tulee antaa aikaa. ”Pitää psykologisesti pystyä arvioimaan henkilöiden valmiuksia tarinan jakamiseen.” (Sipola, haastattelu 2016.)

Miten pitkälle dokumenttia voi käsikirjoittaa etukäteen, riippuu Sipolan mukaan aiheesta. Kuten teoriaosuudessakin kävi ilmi, myös dokumentin tyyppi vaikuttaa siihen, kuinka tarkkaa käsikirjoitusta voi tehdä. ”Murha Meksikossa -dokumentti oli

seurantadokumentti, joten kohtauksia oli mahdotonta kirjoittaa etukäteen.” (Sipola, haastattelu 2016.)

Tikke Tuuran mukaan on useita tapoja käsikirjoittaa. Tuura kokee itselleen sopivaksi tavaksi tehdä fiktiivisen käsikirjoituksen, jossa kuvaillaan paikkoja ja tapahtumia, ja kuvitellaan vaikka päähenkilökin: ”Toinen koulukunta ajattelee, että tehdään toimituksellinen käsikirjoitus, joka sisältää teemat ja sisältö on selostettu, ja toinen tapa on tehdä se fiktiivisesti se homma sillä tavalla, että kuvitellaan dokumentti, miltä se näyttäisi.” (Tuura, haastattelu 2016.)

Kaikista olennaisinta Tuuran mukaan kuitenkin on, että käsikirjoituksesta käy ilmi, että on perehtynyt asioihin, tehnyt taustatyön kunnolla ja ottanut asioista selvää, oli muoto mikä hyvänsä ja vaikka asiat eivät menisi omien toiveiden mukaisesti. Sillä tavalla osoittaa kunnioitusta myös vierasta kulttuuria kohtaan: ”Vaikka lopputuloksesta ei käy kaikki tietoisuus ilmi, on hyvä, että oma tietopankki on täynnä, jotta ei hätäänny joka tilanteessa. On helpompi reagoida yllätyksiin ja vieraan ympäristön haasteisiin.” (Tuura, haastattelu 2016.)

Sipola neuvoo, että uuteen paikkaan saavuttaessa ei kannata heti rynnätä kuvaamaan ja äänittämään. Hän varoittaa, että parhaimmat jutut saattavat jäädä varjoon, jos heti ensimmäisenä päivänä ryntää kuvaamaan kaikkea mielenkiintoista. Sen takia kannattaa antaa ympäristölle aikaa, niin sieltä pystyy laadukkaammin poimimaan erilaisia tilanteita: ”On ammattitaitoa erottaa eksotiikan seasta ne merkittävimmät jutut. Tarkoitus ei ole poimia eksotiikkaa eksotiikan vuoksi.” (Sipola, haastattelu 2016.)

Se, kuinka tarkka visio dokumentista on, riippuu Sipolan mukaan siitä, tekeekö dokumenttia kotimaassa vai ulkomailla eli ovatko paikat tuttuja entuudestaan ja onko aikaa tehdä ennakkotutkimusta. Luovuutta kannattaa kuitenkin käyttää parhaansa mukaan, jos käsikirjoituksen tekeminen tökkii. Sipola (haastattelu 2016) kertoi käyttäneensä Google mapsia apuna kuvaussuunnitelmien tekemiseen, jotta pääsee katsomaan paikkoja etukäteen. Tämä auttaa varmasti myös käsikirjoituksen hahmottamisessa. Millainen dokumentin lopputuloksesta sitten joskus aikanaan tulee, on joskus tiedossa joskus ei. Sipola (haastattelu 2016) sanoo, että aiheet määrittävät paljon, miten dokumentti päättyy ja seurantadokumenttien kohdalla sitä on mahdoton tietää etukäteen.

Idea päättymisestä kannattaa olla mielessä, mutta siihen ei kannata hirttäytyä. Etenkin jos ei ole kokenut tekijä, niin kannattaa ehkä olla ainakin yksi idea mielessä, miten dokumentti voisi päättyä. (Sipola, haastattelu 2016.)

Sipola (haastattelu 2016) näkee dokumentin usein kuvina, kun hän lähtee miettimään, mitä siinä voisi tapahtua. Tässä kohtaan valokuvamuistista on hyötyä. Lopetuksesta hänelle tulee yleensä jossain kohtaa matkaa intuitiivinen tunne. Ja leikkauspöydässä se pitää viimeistään päättää. Tuuran (haastattelu 2016) kokemusten mukaan loppu on joskus tiedossa jo kuvausvaiheessa, mutta joskus on tiedossa vain tunnetila, mihin dokumentin halutaan päättyvän.

--sitten mietitään miten se käsillä olevasta materiaalista saataisiin aikaan. Yleensä kokeillaan kaikenlaisia ratkaisuja, samoin kun koko tarinaa tiivistetään ja kohtauksia karsitaan. Tuo loppuvaihe on todella kiehtova osa leikkausta. Se on maagista. Siinä kun muutamia sekunteja ja ruutuja hinkataan ja teos lopullisesti valmistuu, tapahtuu se lopullinen syntyminen. (Tuura, haastattelu 2017.)

Kuten aiemmin on todettu, käsikirjoitusprosessi alkaa ikään kuin alusta leikkauspöydällä. Sipolan kokemuksen mukaan se vaihtelee aika paljon, mutta esimerkiksi kohtaukset saattavat vaihtaa paikkaa. Hän kokee, että kronologisesti leikkaaminen on usein mahdotonta: ”Meksiko-dokkarissa oli ajallisesti kaksi tarinalinjaa, jotka lomittuivat, että välillä oltiin takaumissa ja välillä nykypäivässä.” (Sipola, haastattelu 2016.)

Mattilan dokumentin kohdalla leikkaaminen aloitettiin jo ennen kuin viimeisiä kuvauksia oli edes tehty ja käsikirjoitukseen tuli muutoksia pitkin matkaa:

Vasta kun leikkaaminen oli jo aloitettu tuli päätös, että olen mukana myös kuvissa ja ennen kaikkea päätös käyttää sähköpostivaihtoa osana elokuvaa. -- Nämä päätökset liittyivät kysymykseen siitä, miten ja millä oikeudella voin kertoa vieraasta kulttuurista. Halusin näyttää oman hämmennykseni vieraan kulttuurin edessä ja samalla tehdä oikeutta tälle vieraille kulttuurille; en halunnut tuomita, halusin näyttää. Halusin rakentaa sillan kahden kulttuurin välille - olin halunnut alusta asti, mutta vasta vähitellen päädyin ratkaisuun (kertoja, minä kuvissa ja sähköpostien käyttö), joka mahdollisti sen. (Mattila, haastattelu 2017.)

Marzia, ystäväni -dokumenttia Mattila ei leikannut itse, koska ei ole ammattileikkaaja, mutta hän näkee hyviä puolia siinä, jos dokumentin leikkaa joku muu kuin ohjaaja: ”Tuohan hän elokuvaan oman luovan panoksensa ja toisaalta ohjaajaa auttaa, kun hän pystyy keskustelemaan leikkaajan kanssa; se voi vahvistaa hänen omaa näkemystään.” (Mattila, 2017.)

Tuuralla on myös aina ollut erikseen ammattileikkaaja projekteissa ja hänestä on hyvä, että materiaalia arvioidaan myös ulkopuolisen silmin rationaalisesti. Tuuran mukaan ohjaajalla on oltava käsitys dokumentin sisällön tavoitteista ja mahdollisuuksista, joista leikkaajan kanssa sitten yhdessä keskustellaan. Välillä Tuura on mukana leikkaamisessa ja välillä leikkaaja tekee työtä itsekseen. Tuura muistuttaa kuitenkin, että vaikka dokumentin leikkaisi joku muu, lopullinen vastuu työstä on ohjaajalla. (Tuura, haastattelu 2016.)

4.2 Valmistautuminen dokumentin tekoon uusissa olosuhteissa

Kun lähdetään tekemään dokumentaarista työtä ulkomaille, on tärkeää ottaa maasta ja sen kulttuurista selvää etukäteen. Sipola (haastattelu 2016) neuvoo, että kannattaa olla perillä siitä, miten yhteiskunta toimii, millaisia rajoituksia voi olla paikan päällä kuvaamisessa ja miten tulee suhtautua lahjuksiin. Ensisijaisen tärkeää on myös varautuminen henkisesti mahdollisiin vaaratilanteisiin, jos maassa on epävakaut oltavat. Hän muistuttaa myös, että itseään ei pidä tarpeettomasti asettaa vaaraan. Vieraan kulttuurin tunteminen on muutenkin hyvästä, ettei aiheuta turhaan hämmenystä tai pahennusta. Mattila kuvailee, että ennakkotutkimus tavallaan jatkui hänen kohdallaan kuvausprosessin aikana. Ja vaikea siltä varmaan on välttyäkään, sillä kaikkea ei voi mitenkään opiskella etukäteen kirjoista. ”Elokuvan tekeminen oli jatkuva oppimisprosessi.” (Mattila, haastattelu 2017.) Mattila (haastattelu 2017) sanoo, ettei hän ollut esimerkiksi tajunnut perheen ja suvun merkitystä päähenkilölle ennen kuin näki omin silmin, mitä ne hänelle merkitsivät.

Yleisenä vinkkinä dokumentin tekoon ulkomailla Mattila sanoo, että kannattaa hankkia luotettava paikallinen kontakti, johon voi olla yhteydessä ennen kuin menee maahan ja joka voi auttaa kuvauskohteisiin pääsemisessä, mutta joka ei ole päähenkilö. Hänen kauttansa voi päästä myös jo etukäteen perille paremmin maan kulttuurista ja tavoista. Mattila muistuttaa, että kontaktille täytyy olla valmis maksamaan kohtuullista palkkaa, sitä palkkaa, jota paikalliset ovat tottuneet saamaan kotimaassaan. Mattila löysi omaksi fikserikseen sattumalta paikallisen nuoren opiskelijan, joka opiskeli elokuva-alaa Kabulista. Hän oli hyvä löytö siinä, mielessä, että hän oli sisällä tekemisessä, kunnianhimoinen ja kiinnostunut alastaan. Mattilan mukaan on myös tärkeää, että päähenkilö hyväksyy fikserin, koska hän on paljon mukana eri tilanteissa. (Mattila, haastattelu 2016.)

Myös Sipola ja Tuura painottivat paikallisen kontaktin tärkeyttä. Etenkin jos lähtee maahan, jossa ei ole käynyt tai ei puhu kieltä niin on tärkeää, että on fikseri mukana. Hyviä kontakteja voi etsiä netistä, kuten Sipola on tehnyt ja Meksiko-dokkaria varten hän löysikin netistä yhden tyyppin, joka suositteli hänelle sopivaa fikseriä. Sipola sanoo, että avustajat ovat kullan arvoisia. He auttavat tapaamisten järjestämisessä, haastatteluiden tulkaamisessa ja toimivat myös paikallisina oppaina. (Sipola, haastattelu 2016.) Tuurakin myöntää, ettei dokumentin teosta tulisi mitään ilman fikserin paikallistuntemusta, mutta se löytäminen on ollut välillä työlästä maissa ja olosuhteissa, joissa ei siihen aikaan olla kuvattu dokumentteja länsimaisten saatika paikallisten toimesta. ”Ei ollut mitään fikseriammattilaisia. Ne piti etsiä itse ja ”kouluttaa”.” (Tuura, haastattelu 2017.)

Joskus olosuhteista riippuen voi löytää paikallisten joukosta hyviä apukäsiä dokumentin tekoon. Sipola (haastattelu 2016) esimerkiksi suosittelee paikallisen äänittäjän hankkimista, koska he ymmärtävät paikallista kieltä ja pystyvät menemään paremmin tilanteiden perässä. Mattila puolestaan kehotti olemaan varovainen paikallisten äänimiesten kanssa: ”Äänittäminen on ongelma monessa maassa, koska ääni tulee niin paljon jäljessä kuvaa eli sitä ei pidetä niin tärkeänä.” (Mattila, haastattelu 2016.)

Mattilalla on nimittäin kokemusta siitä, että on hän hommannut paikallisen äänittäjän ja sitten on käynyt ilmi, että kuvauksissa ei ollakaan tiedetty yhtään, mitä siellä pitäisi tehdä. Mattila kehottaa olemaan tarkkana siinä, että äänittäjä todella osaa asiansa eikä ole vain joku kuvaajan kaveri. (Mattila, haastattelu 2016.)

Sen sijaan Mattila (haastattelu 2016) sanoo, että joskus on hyvä, että on paikallinen kuvaaja etenkin, jos budjetti on tiukka. Toisaalta Mattila myöntää, että kuvausjälki hieman kärsi Marzia, ystäväni -dokumentin kohdalla, koska kuvaajaa jouduttiin vaihtamaan niin monta kertaa, mutta toisaalta suomalaisen kuvaajaan ei ollut varaa. Joskus taas on hyvä, että on kuvaaja, jonka työkaluttuuri on sama kuin dokumentintekijällä.

Tuura (haastattelu 2016) muistuttaa myös pukeutumisen merkityksestä, kun ollaan tekemässä dokumentaarista työtä ulkomailla. Totta kai kotimaassakin on tärkeää kiinnittää huomiota vaatteisiin, kun lähdetään haastattelu-keikoille, mutta vieraassa kulttuurissa erityisesti on tärkeää olla perillä pukeutumiseen liittyvistä säännöistä. Tuura suosittelee pukeutumaan neutraalisti niin, ettei korosta itseään liikaa. Korrekti ja

kunnioittava pukeutuminen on osa luottamuksen saavuttamista. Työskennellessä kannattaa muutenkin pitää matalaa profiilia. Tuuran mukaan, kun työskennellään projektissa, jossa toisilta ihmisiltä halutaan jotakin, on huomaavaisuutta näitä ihmisiä kohtaan tehdä työtä mahdollisimman hienotunteisesti huomiota herättämättä.

Sipola neuvoo myös opettelemaan muutaman sanan paikallista kieltä. Vaikka se ei olisi ammatillisesti ehkä niin tärkeää, mutta se sujuvoittaa Sipolan mukaan olemista: ”Vaikka ihmiset eivät lankea sun eteen ja tee palveluksia, niin he suhtautuvat eri tavalla, kun osaa sanoa edes hei ja kiitos.” (Sipola, haastattelu 2016.)

4.3 Haasteet

Haasteisiin ja yllätyksiin on hyvä varautua jo matkan alussa, sillä kaikki ei aina suju suunnitelmien ja odotusten mukaisesti. Käsikirjoitusta voi joutua muuttamaan useaan otteeseen ja myös vastoinkäymisiin on syytä olla valmistautunut. Alun haasteet voivat liittyä sopivien päähenkilöiden löytämiseen ja rahoituksen hankkimiseen. Mattilan tapaus on hyvä esimerkki siitä, millaisia yllätyksiä voi tulla heti alkumetreillä. Mattila oli löytänyt sopivan päähenkilön elokuvaansa (Marzia, ystäväni) varten ja he saivat tehtyä ensimmäisen ehdokkaan kanssa demon elokuvaideasta. Myös rahoitus järjestyi ja suunnitelmien toteutuminen vaikutti lupaavalta, kunnes päähenkilö ilmoitti, että hänen veljensä ei anna lupaa osallistua dokumenttiin. Lopulta Mattila kuitenkin löysi Marzian, jonka kanssa elokuvaa alettiin tekemään.

Aina sopivien henkilöiden löytyminen ei kuitenkaan ole yhtä työlästä. Sipolan tapauksessa oli otollista se, että hänen Murha Meksikossa -dokumenttielokuvan päähenkilöt halusivat elokuvan aiheelle julkisuutta, joten he olivat henkisesti valmistautuneet olemaan mukana projektin alusta loppuun. Myös Tuuralla (haastattelu, 2016) oli onnea matkassa tehdessään dokumenttielokuvaa Länsi-Afrikassa Nigerissä. Ennakkotutkimusmatkan jälkeen kaikki oli selvää ja Tuura toisen ohjaajakollegansa kanssa olivat löytäneet sopivan päähenkilön dokumenttielokuvaansa varten, jonka tarkoituksena oli tarkastella musiikin vaikutuksia nigeriläisen kyläyhteisön arkeen. Kun he seuraavan kerran palasivat Nigeriin aloittaakseen kuvaukset kävi ilmi, että tytön perhe oli muuttanut pois ja myös tyttö oli kadonnut muuton ohessa. Lopulta pitkien etsintöjen jälkeen päähenkilön korvasivat kaksi poikaa, mutta se ei haitannut dokumentin tekoa, sillä Tuuralla ja hänen ohjaajakollegallaan oli selkeä käsitys siitä, mitä elokuvalla halutaan tavoitella.

Luottamuksen saavuttaminen dokumentin päähenkilöiden kanssa on varmasti suurimpia haasteita, jotta dokumentti onnistuu. Tämän myöntää myös Mattila, mutta hänelle vaikeinta Afganistanissa työskentelyssä oli olla oma itsensä ja samaan aikaan kunnioittaa toisen ihmisen kulttuuria: ”-kunnioittaa, vaikka ei voisikaan hyväksyä kaikkia kulttuuriin kuuluvia tapoja ja käsityksiä eikä myöskään hyväksyä tähän kulttuuriin kuuluvan ihmisen tekemiä valintoja.” (Mattila, haastattelu 2017.)

Mattilan dokumenttielokuvassa päähenkilö oli myös asettanut tiettyjä ehtoja, joita piti noudattaa. Esimerkiksi se, että päähenkilö, Marzia, ei saanut näkyä kuvissa ilman huivia. Siten Mattilan kuvaamaa materiaalia Marziasta tanssimassa ilman huivia ei voinut käyttää, vaikka mieli olisi tehnyt, koska afganistanilaisessa kulttuurissa nainen ei saa esiintyä julkisesti ilman huivia eikä tanssia. Mattilalle valkeni myös vasta kuvausprosessin aikana, miten vaarallista kuvauksissa mukana oleminen Marzialle ylipäättänsä oli.

Sen tajuaminen, että Afganistanissa tapetaan ihmisiä, koska heidän katsotaan veljeilevän vääräuskoisten ja maailmallisten ihmisten kanssa, ei ole helppo asia. Näin kuitenkin on. Tämän vuoksi emme ole voineet esittää elokuvaa julkisesti Afganistanissa. (Mattila haastattelu, 2017.)

Haastetta työntekoon lisää joskus myös byrokratian monimutkaisuus arvaamattomuus vieraassa kulttuurissa. Virkaintoisesti tehtäviinsä suhtautuvat poliisit ja vartijat eivät ole tavattomia tuttavuuksia dokumenttia tehdessä. Sipolan (haastattelu 2016) mukaan, mikäli työ- ja kuvausluvut ovat kunnossa, hankalista tilanteista valtion virkailijoiden kanssa voi koittaa selvittää puhumalla. On hyvä kuitenkin muistaa, että viranomaisilla on usein ylivalta ja siksi ei kannata ruveta väittelemään. Tällaisissa tilanteissa paikallisesta avustajasta on yleensä apua, vaikka Sipola muistuttaa, että kaikkea ei voi jättää avustajan harteille.

Kuten Sipola sanoo, täytyy olla psykologista silmää siinä, kuinka lähelle voi mennä esimerkiksi kameran kanssa kuvaamaan jotakin tiettyä tilannetta: ”Jos menee liian lähelle, saattaa rikkoa tilanteen tunnelman jopa niin, että ihmiset ärsyyntyvät siitä. Jos on yhtään oloa, että voi herättää aggressioita ihmisissä, niin silloin kannattaa pysyä kauempana.” (Sipola, haastattelu 2016.)

Sipola rohkaisee kuitenkin, että intuitiivisesti, kokemuksen myötä ja maalaisjärkeä käyttämällä pystyy usein etukäteen havainnoimaan erilaisia tilanteita, miten niissä kannattaa toimia. Jos mahdollista, kannattaa kysyä lupa kuvaamiseen. Joskus voi

Sipolan mielestä myös ottaa kameran vaivihkaa esille ja kokeilla, miten siihen suhtaudutaan. Kannattaa kuitenkin ottaa huomioon myös kulttuuriset esteet: ”Islaminuskaisissa maissa ei ole sanottua, että saa kuvata.” (Sipola, haastattelu 2016.)

Tuuralla on myös monenlaisia kokemuksia kuvaamisesta. Joskus kaikki tunkevat uteliaina kuviin, mutta joskus ihmiset suhtautuvat jopa vihaisesti kameraan. Ihmiset suhtautuvat hyvin eri tavoin. Hän muistuttaa, että aivan kuten länsimaissa kaikki eivät halua olla kuvissa, niin ei muuallakaan välttämättä haluta: ”Ei kannata olettaa automaattisesti, että kukaan haluaisi olla kuvissa valmiina edustamaan kulttuuriaan tai maatansa tai kyläänsä.” (Tuura, haastattelu 2016.)

Tuuran mukaan huomaamattomuus on valttia, jos lupa puuttuu. Yleiskuvassa voi olla esimerkiksi kauppa, jolla ei ole lupaa toimia tai kadun varrella saatetaan harjoittaa jotakin muuta hämäräbisnestä ja sen takia jotkut henkilöt eivät halua olla kuvissa. (Tuura, haastattelu 2016.)

Kehitysmaissa ihmiset olettavat usein, että länsimaalaisilla on paljon rahaa. Tuura muistuttaa, että etenkin, jos liikenteessä on iso kuvausryhmä, heillä ajatellaan olevan myös paljon vaikutusvaltaa ja jotkut ajattelevat, että dokumentti tarjoaa kuvattavalle mahdollisuuden päästä pois huonoista oloista. Mahdollisia ryöstäjiä kiinnostaa kuitenkin raha ja arvokas kalusto. Tuura ei joutunut vaaratilanteisiin ja kuvaili työskentelyä afrikkalaisessa kylässä rauhalliseksi ja antoisaksi.

5 Omat kokemukset

Tässä luvussa analysoin omien kokemusteni pohjalta sitä, millaista on tehdä dokumentaarista työtä ulkomailla vieraassa kulttuurissa. Lähdin tammikuussa 2017 tekemään seurantadokumenttia ystävästäni Miranda Austinista Sambiaan. Seurasin Mirandaa Tansaniasta Sambiaan, jonne hän lähti tekemään työharjoittelua paikallisessa sairaalassa. Dokumentoin Mirandan kokemuksia harjoittelun ensimmäisen kuukauden ajalta radiodokumentin muodossa. Käytän analyysissäni samaa teemoittelua, kuin asiantuntijahaastatteluissa ja vertailen kokemuksiani sekä kirjallisuudesta, että haastatteluista hankkimaani aineistoon.

5.1 Aiheen muodostuminen

Aihe dokumentille muodostui vahingossa. Olin lähdössä 2016 vuoden vaihteessa Tansaniaan lomalle ja kuulin, että ystäväni Miranda on lähdössä myös Tansaniaan ennen Sambiaan työharjoitteluun lähtöä. Siinä kohtaan minulle heräsi ajatus, että voisinkin lähteä Mirandan mukaan Sambiaan ja tehdä hänestä seurantadokumentin. En ollut aikaisemmin käynyt Sambiassa ja radiodokumentin tekeminen ulkomailla kiinnosti minua. Lisäksi ajattelin, että työharjoittelu sambialaisessa sairaalassa kuulostaa kiinnostavalta samoin kuin sekin, miten Miranda sopeutuu uuteen maahan. Halusin seurata tätä prosessia ja ajattelin, että esille nousee varmasti teemoja, joihin kuuntelija voi samaistua. Ajattelin, että dokumentti voisi harjoittelun ohessa olla myös meidän yhteisen matkamme kuvaus. Miranda vaikutti kaikin puolin sopivalta henkilöltä tämän tyyliseen seurantadokumenttiin. Tiesin, että hänellä on sanottavaa ja tiesin, että hän on luotettava ja kunnianhimoinen henkilö, jonka kanssa tulen toimeen ja joka ei jätä hommaa kesken. Miranda suostui samantien mukaan projektiin.

Halusin tehdä nimenomaan radiodokumentin, sillä radiodokumentit ovat olleet siitä lähtien kiinnostuksen kohteeni, kun kuuntelin sellaisen ensimmäisen kerran. Nautin kuuntelukokemuksessa siitä, mistä Karistokin (1997, 24-25) puhuu teoksessaan, että radiodokumentti tuntuu niin henkilökohtaiselta ja omille mielikuville jää tilaa. Se on voimakas kokemus ja jokainen kuuntelija kokee ja näkee tarinan mielessään omalla ainutlaatuisella tavalla. Kuuntelukokemus on siis radiodokumentin tarjoamien aineiden ja oman mielikuvituksen summa. Ja mitä kuulemiseen ja kuuloaistiin tulee, se on ollut välttämätön ihmisen hengissä selviytymiselle kautta historian. Kuuloaisti valvoo silloinkin, kun nukumme, ja välittää tiedon vaarasta, jos sellainen meitä uhkaa. Lisäksi kuulemiseen liittyy tunne yhteisöllisyydestä. (Karisto 1997, 13.)

Kuulemisen kautta me aidosti ymmärrämme, että on muitakin kaltaisiamme. Äänet ympärillämme vakuuttavat meitä siitä, että kuulumme tähän laumaan. Äänet, äänimaisemat tai musiikki erottavat esimerkiksi eri sukupolvet hyvin selvästi toisistaan. (Karisto, 1997 13.)

Minusta tämä on kiehtovaa. Haluan tarjota ihmisille myös itse kuuntelukokemuksia, joihin he voivat samaistua tai olla samaistumatta, mutta joista he voivat vaikuttua ja poimia itselleen merkityksellisimmät asiat. Koen äänen kanssa työskentelyn mielekkäänä ja haastavana. Miten luoda radion keinoja käyttämällä tarina, joka on uskottava, koskettava, samaistuttava ja täyteläinen? Miten luoda äänimaailma, joka vastaa jotain tiettyä tunnetilaa tai kuvastaa täydellisesti olosuhteita, joissa päähenkilö

elää? Näistä haasteista nautin, kuten myös siitä, että radiodokumenttia tehdessä herkistyy myös itse ympäristön äänille aivan eri tavalla kuin aikaisemmin. Sitä on enemmän läsnä kaikkialla, missä liikkuu. Myönnän myös nauttivani kaluston yksinkertaisuudesta ja keveydestä, joka madaltaa kynnystä lähteä tekemään yksin tällaisia projekteja ulkomaille. Kannettavan tietokoneen, nauhurin ja paristojenlataustarvikkeiden lisäksi ei paljoa muuta tarvita.

5.2 Käsikirjoitus ja valmistautuminen

Käsikirjoituksen laatiminen oli hankalaa. Kuten teoriaosuudesta ja haastateltavien kommentteista käy ilmi, seurantadokumenttia on mahdotonta käsikirjoittaa todenmukaisesti etukäteen, koska tulevia tapahtumia ei pysty ennustamaan. Käsikirjoitus täytyy kuitenkin olla olemassa, jos aikoo hakea rahoitusta ja muutenkin käsikirjoitus toimii, kuvitteellisenakin, ohjenuorana dokumentin tekemisessä ja on siten välttämätön apuväline. Minulla ei ollut aikaa hakea rahoitusta, sillä sain idean dokumentin tekoon vasta pari kuukautta ennen lähtöä ja toisaalta tiesin alusta alkaen, että tulen toteuttamaan kaiken todella pienellä budjetilla. Päädyin tekemään lyhyessä ajassa käsikirjoituksesta raakaversioon, jossa kuvittelin tilanteita otsikkotasolla ja suunnittelin pari lopetusvaihtoehtoa.

Tein käsikirjoituksen sen oletuksen pohjalta, että pääsen sairaalaan sisälle Mirandan mukaan äänittämään työskentelyä erilaisissa tilanteissa. Tästä asiasta olin yhteydessä ensiksi Mirandan kouluun, sillä ajattelin, että heillä on varmasti kontakteja sairaalan suuntaan ja voisin olla heihin yhteydessä jo ennen reissua. Esittelin Mirandan koululle dokumentin aiheesta tekemäni synopsiksen ja he vaikuttivat aluksi todella myönteisiltä ja innostuneilta suunnitelmiani kohtaan. Yllätyksekseni koulu kuitenkin ilmoitti viikon päästä, että se ei halua olla missään tekemisissä kanssani projektin tiimoilta eivätkä he voi ehdottaa Sambian kumppaneille ideani toteuttamista. Täten he kehottivat minua keksimään kokonaan uuden aiheen ja toivoivat myös Mirandan vetäytyvän projektista. Koululla oli entuudestaan huonoja kokemuksia Sambian sairaalaan liittyvistä projekteista ja heidän pelkonsa oli se, että minun työssäni nousee esille asioita, jotka ovat huonoa mainosta sairaalalle. Näin koulun ja Sambian sairaalan välinen yhteistyö voisi olla vaarassa. Lisäksi minun olisi luultavasti pitänyt anoa virallisia työlupia ja odottaa suostumuskirjeitä eri tahoilta Sambiasta ja siihen ei olisi ollut aikaa.

Olin lähdössä reissuun kahden viikon päästä huonoista uutisista. Keskustelimme Mirandan kanssa asiasta ja päätimme jättää sairaalan olosuhteet ja henkilökunnan dokumentin ulkopuolelle ja keskittyä Mirandan työharjoittelukokemukseen Sambiassa ja meidän yhteiseen matkaan. Näin kukaan ei loukkaantuisi eikä kenenkään ystävyysuhde olisi vaarassa. Uutiset olivat pettymys, mutta ymmärsin heti, että juuri tästä käsikirjoittamisesta ja dokumentin tekemisestä on kyse. Yllätyksiä tulee pitkin matkaa ja suunnitelmat muuttuvat.

Jouduin luopumaan vanhoista suunnitelmistani ja laatimaan uuden raakaversion käsikirjoituksestani todella lyhyellä varoitusajalla. Jatkoin käsikirjoittamista pitkin matkaa ja lisäsin lopulta myös oman ääneni tarinaan. Suunnittelin haastattelut siten, että ne olisivat enemmän minun ja Mirandan välisiä keskusteluja. Muuten vastoinkäymisten ohella teimme Mirandan kanssa yhdessä ja erikseen taustatutkimusta Sambiasta. Otimme selvää perusasioista, kuten viisumeista, paikan turvallisuustilanteesta ja yleisimmistä sairauksista.

Olin ennen Sambiaan menoa ollut jo aikaisempaan vuonna vaihdossa Tansaniassa, joten minulla oli jo olemassa jonkin sortin ennakkokäsitys siitä, mitä saattaa olla luvassa. Tansaniassa oli melko konservatiivinen ilmapiiri ainakin siinä kaupungissa, missä opiskelin, ja oli esimerkiksi tärkeää pukeutua tarpeeksi peittäviin vaatteisiin ja huolehtia siitä, että pimeän jälkeen ei missään nimessä saa liikkua yksin ulkona, etenkin naisena. Tiesin myös, että tuntemattomiin ihmisiin otetaan kontaktia herkemmin kuin Suomessa ja kuulumisten vaihtaminen joka kadun nurkalla, kaupoissa ja virkamiesten kanssa kuuluu asiaan. Näihin seikkoihin osasin jo varautua etukäteen. Ihmisten avoimuus ja rohkeus lähestyä vierasta ihmistä ei tulisi yllätyksenä.

Kaupunki, jossa Sambiassa asuimme, oli kuitenkin yllättävän länsimaalaisvaikutteinen ja sinne oli helppo sopeutua sekaan. Pukeutumisessa suosin kuitenkin aina yleensä ulkomailla enemmän peittävää kuin paljastavaa tyyliä. Silloin itsellään on mukavampi olla eikä hyvän vaikutuksen tekeminen jää ainakaan vaatteista kiinni. Olen Tuuran (haastattelu. 2016) kanssa samoilla linjoilla siitä, että pukeutuminen on osa luottamuksen luomista ihmisiin.

5.3 Matkan haasteet ja työn toteutus

Konkreettisten valmistelujen lisäksi kannattaa olla henkisesti valmistautunut ennen reissua myös siihen, että asiat eivät suju yhtä vaivatta kuin kotimaassa. Tuura (haastattelu 2016) varoitteli tästä, että vain pohjoismaissa asioiden hoito sujuu mutkattomasti ja kaikkialla muualla se on työläämpää. Vaivannäköön ja byrokratiaan on syytä varautua. Kehitysmaissa byrokratian raskaus korostuu entisestään. Tätä tukee myös Voice of the poor -tutkimus, jonka mukaan köyhistä maista tulevat ihmiset yleisesti kokevat, että byrokraatit ovat epäreiluja ja korruptoituneita (Narayan ym. 1999, Hydenin, Courtin & Measen 2003 mukaan). Tiukkojen lakimääräysten ja muotovaatimusten puutteellisuus tai niiden noudattamattomuus jättää tilaa mielivallalle, ja sitä kautta myös korruptiolle. Afrikassa työskentelevä törmää byrokratian monimutkaisuuteen herkästi. Ensinnäkin työ- ja tutkimuslupien hakeminen voi olla hidas prosessi ja päätöksiä saattaa joutua odottamaan kauan. Tämä kannattaa ottaa huomioon jo ajoissa ennen matkaan lähtemistä. Toimenpiteiden monimutkaisuus, monivaiheisuus ja hitaus tulevat esille aivan arkipäiväisissäkin tilanteissa. Viisumeja haettaessa, lomakkeita joutuu täyttämään useita ja vielä myönteisen viisumipäätöksen jälkeen saa huomata, että henkilöllisyystodistus pyörii monen virkailijan käsissä. Myös kaupoissa asioidessa kuitit tarkastetaan vielä ovella ostosten tekemisen jälkeen ja ostodokumenteista löytyy lopulta monen ihmisen puumerkit. Korruption törmää harmittavan usein virallisten tahojen kanssa asioidessa. Sen takia kannattaa arvioida parhaansa mukaan, keneen voi todella luottaa ja asioiden hoitoon kannattaa varata aikaa. Mattilan (haastattelu 2016) kokemusten mukaan edes poliisilta ei aina kannata pyytää apua.

Sambiassa on asetettu paljon lakeja, jotka taistelevat korruptiota vastaan, mutta silti se on edelleen ongelma ja ilmenee tavalla tai toisella poliittisten päätösten jatkeena. Paikalliset kohtaavat päivittäin korruptoitunutta toimintaa sairaaloissa, kouluissa, verovirastoissa ja poliisissa (Lusaka voice, 2016.) Vaikka en itse korruption törmännyt merkittävästi kertaakaan, paikallisten ystäväni kokemusten mukaan se on kaikkialla eivätkä monet heistä osaisi edes elää ilman sitä.

Ulkomaille dokumentaarisen työn pariin lähtevän kannattaa antaa itselleen aikaa sopeutua uuteen paikkaan. On hyvä tehdä kävelyretkiä ympäristössä, tutustua rauhassa maisemiin, katsella ympärilleen, tehdä havaintoja sekä totutella uusiin ihmisiin ja tapoihin. Asettuminen vei itselläni odotettua enemmän aikaa, sillä olin

tottunut Tansaniassa matkustaessani siihen, että en ole hetkeäkään yksin. Minulla oli jatkuvasti seuraa ja saatoinkin jakaa jännittävät tilanteet ja tuntemukset joka hetki jonkun kanssa. Nyt olin ensimmäistä kertaa reissussa yksin näin kaukana ja yksin myös dokumenttini kanssa. Kontrasti tilanteeni muuttumisessa oli suuri ja se löi hetkellisesti vasten kasvoja. Hostellista, jossa asuin Sambiassa, oli ensimmäisinä päivinä hankala poistua, koska jännitin tuntematonta ilmapiiriä ja tunnustelin jatkuvasti, tunnenko oloni turvalliseksi. Silloin, kun on porukassa, vastuu kaikesta jakautuu ilman sanallista sopimusta. Yhtäkkiä jännitti hoitaa perusasioita yksin, kuten mennä kauppaan ja nostamaan rahaa ilman, että joku suojaa selustaa. Arvuuttelin jatkuvasti, olenko tervetullut, mitä ihmisten mielessä liikkuu ja mitä heidän katseitten taakse kätkeytyy. Pikkuhiljaa aloin kuitenkin rentoutua, kun tutustuin muihin ihmisiin hostellissa ja paikallisiin. Oli helpottavaa päästä jakamaan ajatuksia muiden kanssa. Sain rohkeutta enemmän ja kaupunki alkoi tuntua tutummalta. Totuin myös yksinoloon.

Afrikkalaisen byrokratian monimutkaisuuden ja oman mukavuusalueen tuntien päätin pitää alusta lähtien matalaa profiilia äänityksiä tehdessäni. En lähtenyt hakemaan työtä tai tutkimuslupia työtäni varten, koska aikaa ei ollut tarpeeksi ja toisaalta tiesin myös, että toteutukseni tulee olemaan kevyt. Mutta jos joku olisi tullut utelemaan minulta, mitä teen nauhurini kanssa ja olisi halunnut nähdä työluvan tai mitä tahansa oikeutusta puuhilleni antavan paperilappusen, olisin ollut ongelmissa. Voin kuvitella, että nauhuri olisi ainakin takavarikoitu. Tämän takia pidin nauhuria yleensä Mirandaa haastattellessa kangaskassissa piilossa etenkin yleisillä paikoilla tai paikoissa, joissa on paljon ihmisiä ympärillä.

Vaikka pidimme aina matalaa profiilia haastatteluita tehdessämme, oli ongelmallista jutella rauhassa ilman, että joku tulee keskeyttämään haastattelun tai liittyy keskusteluun. Monesti ihmiset tulivat kyselemään, mistä olemme kotoisin, mitä teemme Sambiassa tai tulivat muuten vaan moikkaamaan. Kuten aikaisemmin tuli ilmi, valkoinen ihonväri huomataan kaikkialla. Myös hiljaisen haastattelupaikan löytäminen oli haastavaa, koska lähes kaikkialla soi musiikki. Paikallinen poppi soi kahviloissa, ravintoloissa, busseissa ja melkein missä vain. Iltaisin etenkin haastattelupaikan löytäminen oli hankalaa, kun ei viitsinyt istua vain kadulla pimeässä, mutta lähes kaikissa ravintoloissa soi musiikki tai televisiosta pyöri paikallinen saippuasarja. Myös hostellilla, missä asuin, soi tauotta musiikki.

Toinen haastava seikka oli toisinaan aikataulujen yhteensovittaminen Mirandan kanssa. Mirandan työpäivien pituuksista ei aina ollut varmuutta ja toisinaan päivät sairaalassa olivat myös sen verran fyysisesti ja henkisesti kuormittavia, että haastattelujen tekemiseen ei yksinkertaisesti aina ollut energiaa. Seurantadokumentin haasteeksi huomasin myös sen, että päähenkilön päivät eivät välttämättä ole kovin vaihtelevia ja siten dokumentin kannalta niin kiinnostavia. Joka päivä ei tapahdu jotain jännittävää ja tähän faktaan törmäsin useasti. Tottakai tiedostin tämän riskin jo ennen reissuun lähtemistä, mutta luotin ehkä liikaa siihen, että tunnemyrskyjä ja tilanteita tulisi tasaisella tahdilla. Kuumeisesti pohdin jatkuvasti mielessäni, miten käsikirjoitan dokumenttiin lisää kerroksia ja käänteitä niin, että se on kiinnostavaa kuunneltavaa.

Kuvio 1. Radiodokumentin päähenkilö Miranda Austin junassa matkalla Sambiaan. Kuva: Janette Leino

Muuten Mirandan kanssa matkustaminen ja yhteistyö sujui ongelmitta. Moni asia olisi kuitenkin voinut mennä pieleen. Vaikka Miranda oli minulle tuttu entuudestaan vuosien takaa, en näin tiiviisti ollut koskaan aiemmin viettänyt aikaa hänen kanssaan. Ohikiitävän hetken verran minulla kävi välillä mielessä ajatus, toisaalta ihan ilman syytä, että toivottavasti Mirandaa ei kaduta, että hän suostui mukaan projektiin. Vaikka

meillä oli suurimman osan ajasta ihan mukava ja rento meininki, niin seurantadokumentti vaatii päähenkilöltä paljon eikä sellaiseen voi suostua lyhytpinnainen, laiska tai liian dominoiva henkilö. Luotin kuitenkin intuitioon Mirandan kohdalla ja hän oli aivan loistava seurantadokumentin päähenkilö ja matkakumppani. Haastattelut oli helppo toteuttaa Mirandan kanssa, joka on sanavalmis ja rohkea eikä häntä tarvinnut juurikaan valmistella tilanteisiin. Molemmat olimme yhtä mieltä siitä, että kaiken kaikkiaan meillä hommat sujuivat yllättävänkin hyvin yhteen ja ajatuksemme kohtasivat useimmiten tilanteesta riippumatta

Kaikista haastavinta projektin toteuttamisen kannalta olivat henkilökohtaiset haasteet. Kuinka voin luottaa itseeni siinä, että keksin ratkaisun joka tilanteeseen tarpeen vaatiessa? Yllättävän usein kuitenkin pystyy luottamaan ja ahaa-elämyksiä tulee usein hädän hetkellä kuin tyhjästä, mutta silti oli vaikeuksia uskoa, tapahtuuko näin joka kerta, kun tulee uusi ongelma vastaan. Kun on yksin, niin kaikki on omissa käsissä ja omalla vastuulla eikä keneltäkään voi kysyä näkemystä ongelmakohtiin. Tässä mielessä koin yksin työskentelyn toisinaan rasiitteeksi. Välillä usko horjui ja mielessä risteili kysymyksiä, että mitä olen edes tekemässä ja annanko varmasti kaikkeni.

Myös ne hetket olivat koettelevia, kun en enää ollut varma, mihin suuntaan tarinaa kannattaisi ohjata tai miten määränpään saavuttaisi mielenkiintoisella tavalla. Tekemästani väljästä käsikirjoituksen rungosta ei ollut loputtomasti apua ja sitä piti jatkuvasti yrittää kasvattaa ja kehittää. Jos en tiennyt, miten jatkaa tarinaa tai mikä voisi olla seuraava kohta, niin pyrin silti kantamaan nauhuria mukani kaikille. Monesti saatoin vain nauhoittaa huvikseni minun ja Mirandan välisiä keskusteluja tai tilanteita, joita en ollut suunnitellut ollenkaan ja se oli usein hyvä idea. Silloin tunnelma oli rento ja keskustelusta nousi esille hyviä ajatuksia. Tärkeintä on, ettei jää seisomaan ongelmakohdan eteen tumput suorina.

Painetta materiaalin keräämisessä lisäsi myös se, että minulla oli aikaa rajoitetusti. Kaikki materiaali piti saada kasaaan viidessä viikossa ja sen tiedostaminen oli stressaavaa hetkinä, jolloin homma junnsi paikoillaan. Tapahtumia ja tilanteita, kun on mahdoton painostaa.

Etenkin paikallisiin tutustumisesta oli minulle paljon hyötyä, sillä heidän kauttaan kulttuuri ja tavat tulivat paremmin tutuiksi, mikä helpotti omaa olemista ja se vaikutti kaikkeen muuhun. Paikallisten kanssa oli turvallinen olo liikkua kaikille ja heidän

kanssaan sai ympäristön hyväksyntää osakseen ihan eri tavalla, kuin yksin ollessa. Heihin tutustuin kunnolla vasta reissun loppupuolella, vähitellen.

Vaikka paikalliset ovat kulttuurinsa puolesta rohkeita tulemaan lähelle ja he ottavat kontaktia helposti vieraisiin, luotettavien ihmisten ja ystävien löytäminen vie enemmän aikaa. Valkoinen ihonväri merkitsee monelle varallisuutta ja tilanteita täytyy tunnustella, motivoiko vastapuolta tutustumisessa jonkin edun tavoittelemisen. Länsimaalaisellekin kehittyä tästä helposti oletusarvo, että kaikki paikalliset näkevät turistit vain rahana, mutta sekään ei tietenkään ole totta. Se tekijä ei kuitenkaan poistunut, että sain paljon huomiota ihonvärini takia, minne ikinä meninkin. Enimmäkseen huomio oli hyväntahtoista ja uteliasta, mutta myös arvioivaa. Sitä huomiota en ollut valmis joka hetki kohtaamaan ja koen, että annoin oman arkuuteni ja ujouteni välillä hieman rajoittaa työntekoa. Mietin äänityksiä ja haastattelupaikkoja suunnitellessani enemmän sitä, mitä uskallan tehdä kuin sitä, mitä oikeasti haluaisin tehdä. Myönnettävä on myös, että naisena asioita täytyy punnita vielä tarkemmin, missä on turvallista liikkua ja kehen voi luottaa. Sambiassa naisen asema on edelleen heikko, vaikka kehityksessä ollaankin menty eteenpäin (Demo Finland, 2014).

5.4 Jälkityöt

Tässä luvussa tarkastelen käynnissä olevaa radiodokumentin tekoprosessia ennen editointia.

Minulle muotoutui selkeät rutiinit Sambiassa työskennellessäni. Materiaalin keräämisen jälkeen siirsin kaiken aina samantien koneelle ja nimesin tiedostot. Avasin myös suurimman osan haastatteluista aina sitä mukaan, kun niitä tuli. Haastattelujen litterointi on työlästä puuhaa. Aaltonen (2011, 338) oli oikeassa, nimittäin tunnin haastattelun purkamiseen meni suunnilleen kuusi tuntia. Sen takia niitä kannattaa purkaa pitkin matkaa, ettei reissun jälkeen odota kymmenien tuntien kirjoitusurakka. Mutta vaivannäkö oli ja on sen arvoista, nimittäin tarinaa on paljon helpompi suunnitella, kun sen näkee avattuna paperilla tai koneen ruudulla. Keskusteluista ja haastatteluista pystyy merkkamaan ylös parhaat osuudet ja osioiden järjestystä ja yhdistelyä pystyy miettimään jo ennen kuin materiaali viedään leikkauspöydälle. Olin todella kiitollinen itselleni, että näin kyseisen vaivan.

Materiaalin lopullista kuuntelua ennen editointia odotin jännityksellä nimittäin myönnän, että ajauduin umpikujaan dokumenttini kanssa reissun loppupuolella. En ollut kotiin

paluun jälkeen vakuuttunut siitä, että minulla on kaikki se materiaali kasassa, jota tarvitsen tarinan kertomiseen. Ainakaan sen tarinan, jonka olin ajatellut alunperin kertoa. Karisto (1997, 54) muistutti teoksessaan, että materiaalin kuunteluvaiheessa tekijän tulee olla nöyrä ja pohtia eri vaihtoehtoja. Mitä teemoja seasta nousee ja onko materiaalia tarpeeksi alkuperäisen aiheen toteuttamiseen?

Jätin materiaalin kuukaudeksi, sillä olin turhautunut, kun tunsin oloni niin epävarmaksi sen riittävyuden suhteen. Minua jännitti katsoa totuutta silmiin, mitä sieltä lopulta löytyy. Toisaalta koin, että etäisyys materiaalin tarkasteluun tekee myös hyvää. Kun on tiiviisti paininut työn kanssa useamman kuukauden, sille sokeutuu. Yhtäkkiä ei näe enää mitään eikä pidä enää mistään, mitä on tehnyt. Niin minulle salakavalasti kävi. Kun kuukauden jälkeen kuuntelin materiaalia uudestaan sillä korvalla, että tässä se nyt on eikä lisää tule, niin kaikki näyttäytyi minulle aivan uudella tavalla. Näin siellä taas mahdollisuuden ellen useammankin. Lisäksi materiaalin kuuntelu ulkopuolisen äänimiehen kanssa oli erittäin hyödyllistä. Hän pystyi kommentoimaan äänitteiden laatua, mikä rajasi hieman sitä, miten voin osaa materiaalista käyttää.

Radiodokumentissa on ensisijaisen tärkeää, että materiaali on laadullisesti kelpaavaa ja perusteltua, jotta sitä jaksaa kuunnella. Oli myös silmiä avaavaa nähdä, miten joku ulkopuolinen reagoi nauhoitettuun materiaaliin ja tarkkailla herääkö hänessä tunteita kohdissa, joita itse pidin koskettavina tai hauskoina. Oli tärkeää huomata, että esimerkiksi jotkut minua naurattavat kohdat saavat jonkun toisenkin nauramaan. Tätä havaintoa pidin tärkeänä, sillä ystävän kanssa tehdyn dokumentin vaarana on se, että muut eivät ymmärrä meidän vitsejämme tai tilanne ei välity tarpeeksi hyvin ulkopuoliselle.

Kuunteluvaiheen jälkeen aloin laittamaan palasia kohdilleen ja laatimaan vielä kertaalleen käsikirjoitusta sen pohjalta, mitä teemoja nousi esille ja mitä tarvitsisi vielä nostaa entisestään. Tulin siihen tulokseen, että vaikka ohjelman pääfokus on Mirandan työharjoittelussa ja meidän yhteisessä matkassa, rinnalle sopisivat myös omat kokemukseni työstä aloittelevana dokumentaristina. Päätin äänittää studiossa omat spiikit, joissa puran omia tuntemuksiani päiväkirjamerkintöjen omaisesti, jotta dokumenttiin saadaan lisää kerroksia ja tarinaa eteenpäin johdattavia linjoja.

5.5 Missä onnistuin ja mitä tekisin toisin?

Kokonaisuudessaan olen tyytyväinen matkaan, jonka tein. Silloin, kun olin Suomessa ensimmäistä kertaa ajatukseni kanssa, että voisin lähteä Sambiaan tekemään radiodokumenttia ja vastata itse omalla kokemuksellani tutkimuskysymykseeni, millaista on tehdä dokumentaarista työtä vieraassa kulttuurissa, koko homma tuntui absurdilta. Se tuntui liian suurelta palalta haukattavaksi, mutta samaan aikaan juuri oikealta ratkaisulta. Ja onneksi ryhdyin tuumasta toimeen. Sain paljon vastauksia ja oma käsitykseni dokumenttaarisesta työstä ja sen vaatimuksista vieraassa kulttuurissa on nyt paljon vahvempi. Seuraavalla kerralla tiedän myös, mitä tekisin toisin.

Käsikirjoituksen merkitystä ei voi liikaa korostaa. Se kannattaa tehdä niin tarkasti kuin mahdollista ja kun sen tekee kuvitteellisesti, se on mahdollista. Kannattaa olla valmis tarinan runko kuviteltuine kohtauksineen ja hahmoineen, jota seuraa suunnilleen, niin kuin sen on kirjoittanut ja sen ympärille tarinaa on helppo kasvattaa. Poiketa voi tottakai ja pitääkin, jos se tuntuu hyvältä ajatukselta, mutta on hyvä, että on olemassa se jokin, mistä poiketa. Käsikirjoitusvaiheessa ei kannata liikaa miettiä, mikä on mahdollista ja mikä ei. Takerruin itse turhan paljon siihen, etten voi käsikirjoittaa tulevaisuutta, koska teen seurantadokumenttia enkä siksi uskaltanut irrotella. Luotin luultavasti liikaa siihen, että päähenkilö, tilanteet ja olosuhteet puhuvat puolestaan paikan päällä. Käsikirjoituksessa nimenomaan saa ja pitää irrotella. Se on paljon turvallisempaa kuin tulevaisuuteen luottaminen. Löysin itseni liian usein tilanteista, joissa en tiennyt, mitä tehdä ja osittain se johtui siitä, että minulla ei ollut tarpeeksi suunniteltuja kohtauksia käsikirjoituksessa, joita seurata ja siksi se jätti minut pulaan.

Yksin työskentelemistä pohdin edelleen. Sambiassa työskennellessäni toisaalta inhosin sitä, että kaikki on minun vastuullani, mutta toisena hetkenä näin sen myös mahdollisuutena. On tietysti ihanaa, kun saa itse päättää kaikesta ja omasta mielestä hyviä ideoita ei tarvitse hyväksyttää toisen kanssa. Mutta kuten Juha Känninen (2016, 11) opinnäytetyössään kirjoittaa lopputulos näyttää tekijältään ja se lisää tietysti painetta onnistua. Uskon, että nauttisin projektin tekemisestä loppujen lopuksi enemmän, jos saisin jakaa sen jonkun kanssa. Toisen ihmisen viisaus ja näkemykset ovat arvokkaita ja minulle on tärkeää, että saan keskustella ajatuksistani jonkun kanssa. Omat ajatukset ja ideat voisivat saavuttaa seuraavan tason, jos niitä hieman kehittäisi oman pään ulkopuolella. Uskon, että hyvä työpari antaa enemmän kuin ottaa. Huomaan myös, että yksin ollessani takerrun helposti ensimmäisiin ideoihin ja

ajatuksiin, enkä päästä niistä helposti irti. Käytän ensimmäistä ajatusta pelastusrenkaana ja luultavasti pelkään, että hukun tai en löydä seuraavaa parempaa, jos päästän sen menemään.

Kannattaa myös pitää katse maalissa eikä ajatella liikaa esteitä. Äänityksiä suunnitellessani huomasin, että minulla on taipumus tehdä päinvastoin. En esimerkiksi uskaltanut ottaa äänityskalustoa mukaan kaikkialle, minne olisin halunnut ottaa sen mukaan, sillä pelkäsin, että se varastetaan. Tällaista ei voi tietää etukäteen ja tiedostan sen, mutta ensi kerralla tiedostaisin sen vieläkin aktiivisemmin ja ottaisin kaluston rohkeasti kaikkialle, minne haluan, pelisilmää ja maalaisjärkeä unohtamatta. Olin hieman herkkänä huomiolle ja pelkäsin, että sitä tulee vielä tuplasti lisää, jos minut huomataan äänittämässä jotakin. Pelkäsin myös, että joudun ongelmiin, jos väärät henkilöt bongaavat minut. Toisaalta, jos joku tulisi utelemaan jotakin, tilanne ei välttämättä olisi ollenkaan niin, uhkaava kuin sen ehkä päässänsä ensiksi miettii. Ja kuten alan ammattilaisetkin totesivat, monesti tilanteista selviää puhumalla. Myös kokemuksen myötä nahka paksuuntuu ja tilanteiden arviointikyky paranee.

6 Loppupäätelmä

Dokumentaariselle työlle vieraassa kulttuurissa vaikuttaisi olevan ominaista se, että yllätyksiin on osattava varautua. Alussa idean äärellä on mahdotonta ennustaa, mitä tuleman pitää ja miten kaikki päättyy. Suunnitelmien mukaan asiat eivät tule sujumaan. Käsikirjoitus voi muuttua olosuhteiden ja tilanteiden pakosta, sovitut tapaamiset eivät toteudu ajallaan tai tulee muita esteitä. Silti sitä vähän väkisinkin mielikuvissaan ajattelee tulevaa sen kautta, että kaikki tulee menemään kuin käsikirjoituksessa. On hyvä lähteä siitä, että yllätyksiltä ei voi välttyä.

Tutkimuksesta havaitsin, että vaikka vieraassa kulttuurissa työskentely on yllätyksellisempää kuin kotimaassa, dokumentin tekeminen ulkomailla ei kuitenkaan poikkea työvaiheidensa puolesta merkittävästi. Työnkulku on sama riippumatta siitä, missä työskentelee. Omat kokemukseni vastasivat osuvasti tutkimustulosta.

Minut yllätti eniten se, kuinka vieraan kulttuurin vaikutukset voivat ulottua dokumentin tekoprosessin lisäksi myös tekijään itseensä, vaikka toimintaympäristöstä olisi käsitys entuudestaan. Osasin odottaa, että dokumentin tekeminen ulkomailla on varmasti erilaista kuin kotimaassa ja sain haastateltavilta paljon käytännön vinkkejä, kuinka

valmistautua etukäteen, mutta itsensä henkisestä valmistelusta ei paljoa puhuttu, mistä olen yllätynyt näin jälkeen päin. Toisaalta se ei tullut itsellenikään mieleen nostaa puheenaiheeksi, sillä alusta lähtien luulin olevani rohkeampi kuin oikeasti olin.

Haastatteluja tehdessäni unohdin myös sen tosiseikan, että tulen olemaan yksin. Kaikki, mitä tulen tekemään ja suunnittelemaan lopputulosta myöten on omilla harteilla. Se realisoitui kunnolla vasta, kun jäi yksin. Henkisiä valmiuksia vaaditaan paljon, kun lähtee tekemään dokumenttia vieraaseen kulttuuriin.

Tulin myös siihen tulokseen, että kaikkeen ei voi olla valmis etukäteen, koska ei voi tietää, mitä tuleman pitää. Se, mitä tekijältä vaaditaan käy osittain ilmi vasta paikan päällä, mutta se kuuluu mielestäni asiaan. Haasteita ja yllätyksiä ei kannata säikähtää, vaan niihin kannattaa suhtautua uteliaisuudella. Kannattaa ottaa selvää asioista, mistä voi ja luottaa rohkeasti siihen, että oma tietopankki tulee kasvamaan vielä lisää paikan päällä. Kulttuurin asettamiin vaatimuksiin ja erilaisuuteen tottuu ajan kanssa.

Minulle oli merkityksellistä havaita oman ammatillisen kehittymisen kannalta se, millainen yksintyöskentelijä olen. Vaikka olisin kaivannut välillä tukea dokumentin edistämiseksi, olen vakuuttunut siitä, että yksintyöskentely myös sopii minulle. Tunnistin, että hankaluudet liittyivät niihin kohtiin, missä käsikirjoitus petti tai loppui kesken. Nyt tiedän, että ensi kerralla minulla olisi tarkemmin laadittu käsikirjoitus. Vaikka pidän ihmisten kanssa työskentelystä, on ihanaa olla riippumaton toisen mielipiteistä ja nimenomaan yksin työskennellessä vieraissa olosuhteissa nahka paksuuntuu. Yksin ollessa myös kulttuuri tulee nopeammin tutuksi, sillä paikalliset lähestyvät yksinäisiä matkustajia herkemmin kuin ryhmiä ja juuri ihmisten kautta pääsee parhaiten kiinni maan todelliseen rytmiin. Vaikka yksin liikkuminen vieraassa paikassa alkuun jännittää, siihenkin tottuu ajan myötä. Ja totuus on, että esimerkiksi afrikkalaisessa kulttuurissa, jossa kaikki ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa toisiinsa, ei tunne oloaan juuri ollenkaan yksinäiseksi, kun sille uskaltaa antautua.

Dokumentin tekeminen on kasvuprosessi, niin tekijälle kuin päähenkilölle. Siinä testataan yhdessä työskentelemistä ja kärsivällisyyttä. Etenkin pohjoismaista tulevan kärsivällisyyttä koetellaan ulkomailla, kun asiat eivät hoidu yhtä mutkattomasti kuin kotona. Dokumentin tekeminen opettaa myös hetkessä elämisen taitoa parhaimmillaan, sillä kaikki tapahtuu nyt eikä asioita pysty ennakoimaan. Siksi

kannattaa pysyä valppaana, avoimena ja vastaanottavaisena muuttuvia tilanteita kohtaan ja hyväksyä ne sellaisina kuin ne tulevat. Aivan niin kuin oikeassakin elämässä

Lähteet

Kurkela, Reijo. Teemahaastattelu.

Luettavissa osoitteessa: <<https://www.stat.fi/virsta/tkeruu/04/03/>> (Luettu 22.3.2017)

Opintokeskus Sivis, haastattelun tyyppejä, strukturoimaton menetelmä.

Luettavissa osoitteessa: <<https://www.ok-sivis.fi/jarjestoarvioinnin-ilmansuuntia/arvioinnin-tiedonkeruun-menetelmia/haastattelu.html>> (Luettu 22.3.2017)

Hyden, Goran, Court, Julius & Mease, Ken 2003. The bureaucracy and governance in 16 developing countries. <<https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/4104.pdf>> (Luettu 23.3.2017)

Brown C. Kapika 2016. The Evil Spirits of Corruption in Zambia. Luettavissa osoitteessa: <<http://lusakavoice.com/2016/01/19/the-evil-spirits-of-corruption-in-zambia/>> (Luettu 23.3.2017)

Pitko, Jenni 2014. Sambiassa naisen ääni kuuluu heikosti. Demo Finland. Luettavissa osoitteessa: <<http://demofinland.org/sambiassa-naisen-aani-kuuluu-heikosti/>> (Luettu: 24.3.2017)

Aaltonen, Jouko 2011 Seikkailu todellisuuteen. Helsinki: Like kustannus Oy

Karisto, Hannu 1997 Todellisia tarinoita. Helsinki: Oy Edita Ab

Känninen, Juha 2016. Yksintyöskentelevä dokumentaristi: Dokumenttielokuvan tekeminen yksinmatkustaessa. Opinnäytetyö Helsinki: Metropolia Ammattikorkeakoulu

Syrjänen, Petra 2012. Eettinen näkökulma radiodokumentissa. Opinnäytetyö: Helsinki: Metropolia Ammattikorkeakoulu

Haastattelut

Mattila, Kirsi 2016. Toimittaja. Haastattelu 12/2016

Mattila, Kirsi 2017. Toimittaja. Haastattelu 3/2017

Sipola, Simo 2016. Dokumentaristi, Yle. Haastattelu 12/2016

Tuura, Tikke 2016. Taiteilija, dokumentaristi. Haastattelu 12/2016

Tuura, Tikke 2017. Taiteilija, dokumentaristi. Haastattelu 3/2017

Kysymykset haastateltaville

TEEMAHAASTATTELUN AIHE:

”Dokumentin tekeminen vieraassa kulttuurissa”

- Miten valmistautua etukäteen, kun lähtee tekemään dokumenttia toiseen maahan?
- Kuinka pitkälle käsikirjoituksen voi kirjoittaa? Mitä vinkkejä antaisit siihen?
- Kuinka tarkkaa kohtausluettelo kannattaa tehdä seurantadokumenttia varten?
- Minkälaisia haasteita olet kohdannut dokumentteja tehdessäsi vieraassa kulttuurissa?
- Miten kuvata ja äänittää hienotunteisesti tilanteessa, jossa ihmiset eivät ole tottuneet siihen, mitä teet?
- Miten rakennat luottamuksen dokumenttisi päähenkilöön ja muihin esiintyjiin?
- Mitä mieltä olet siitä, onko päähenkilön kanssa suositeltavaa ystäväystyä?
- Miten lopullinen käsikirjoitus muuttui leikkauspöydällä?
- Toteutuiko visiosi elokuvasta vai yllättikö lopputulos?
- Leikkasitko sinä itse vai joku muu?
- Onko sinusta parempi, että ohjaaja leikkaa dokumenttielokuvan itse vai onko parempi, että leikkauksen hoitaa joku muu? Jos, niin minkä takia toinen vaihtoehdoista on mielestäsi parempi?
- Missä kohtaa sinulle valkeni, miten elokuva tulee päättymään? Oliko sinulla mielessä useita lopetusvaihtoehtoja?